

tikus személytelen államot hozzanak létre, amelynek az lett volna a feladata, hogy a deszpotizmus visszatérését lehetetlenné tegye. Így a francia forradalom az által, hogy az erőszakkal szembe erőszakot, a borzalmakkal szemben borzalmakat állított, valami olyan szabadság után törekedett, mint a minőt *szellemi* alapon a kálvinizmus proklamált a népek számára; és ennyiben a forradalom tényleg istenítéletet hajtott végre, amelynek eredményét mi is nem egy tekintetben áldhatjuk. *Coligny* szelleméért *Mazas* szeptemberi gyilkolásai bosszút álltak.

Ez azonban csak egyik fele az éremnek s a tulsó oldal egészen más törekvést tár szemünk elé, amely a kálvinizmus szabadságesszméjével homlokegyenest ellenkezik. Mig ugyanis a kálvinizmus a maga mélységes és komoly életével a társadalmi élet szociáletikai kötelekeit szorosabbra fűzte és megszentelte, addig a francia forradalom meglazította és feloldozta azokat; elszakította nemcsak az egyháztól, hanem Isten rendeléseitől, sőt magától az Istentől is. Ettől fogva és ezután az ember lett a saját maga urává és mesterévé, a saját akarata és jótetszése szerint. Az élet vonatának ezután is tovább kellett robogni, de anélkül, hogy továbbra is az isteni vasutvonal sínpárjához lett volna kötve; hát vajjon nem kellett-e így szétzúzódnia s a földbe fúródnia? És ha most a mai Franciaországot megkérdezzük, hogy a szabadfejlődés nyugtalan százada után a francia forradalom alap gondolata vajjon milyen gyümölcsöt termelt a francia nemzet számára: van-e még nép, amelynek kebeléből hangsúlyosabban törne elő a keserű panasz, mint épen a franciaíából a nemzeti súlyedés s a nemzeti demoralizáció ténye miatt? Ezt az országot megalázta a Rajnán